
ACHTER DE FAÇADE VAN DE SYNAGOGE VAN DE DUIVEL

---

*De Vrijmetselarij en de Nederlandse media van de jaren zestig
tot de jaren negentig: van mysterie en complot naar openheid
en acceptatie*

15 AUGUSTUS 2020
MATHILDE WAALDERS – S1048188
Bachelorscriptie Geschiedenis

Inhoudsopgave

VOORWOORD	2
INLEIDING	3
STAND VAN ONDERZOEK	5
PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSVRAGEN	8
ONDERZOEKSMETHODEN.....	8
OPBOUW VAN DE SCRIPTIE.....	9
1. VRIJMETSELARIJ IN DE NEDERLANDSE MEDIA: 1956-1994	10
2. VAN WEDEROPBOUW TOT ‘PAARS’, ONTWIKKELINGEN IN BERICHTGEVINGEN OVER VRIJMETSELARIJ	14
2.1 DE JAREN ZESTIG: VAN VERZUILING NAAR ZELFSTANDIG ZOEKEN NAAR WAARHEID	14
2.1.1 <i>De Vrijmetselarij spreekt</i>	14
2.1.2 <i>Een afbrokkelende verzuiling: individualisering, educatie en het Tweede Vaticaans Concilie</i>	16
2.1.3 <i>Het medialandschap van de jaren zestig</i>	19
2.2 DE JAREN TACHTIG: EEN DECENNIUM VAN COMPLOTTHEORIEËN	19
2.2.1 <i>Geheime genootschappen in het licht van de Koude Oorlog</i>	20
2.2.2 <i>Het medialandschap van de jaren tachtig</i>	21
2.3 DE JAREN NEGENTIG: INVLOED VAN PAARS.....	22
2.3.1 <i>‘Paars’ en de weg naar de 21ste eeuw</i>	22
2.3.2 <i>Het medialandschap van de jaren negentig</i>	23
3. CONCLUSIE	24
OVERZICHT GERAADPLEEGDE WERKEN	27
PRIMAIRE BRONNEN	27
SECUNDAIRE LITERATUUR.....	28

Voorwoord

Voor u ligt mijn bachelorscriptie ter afsluiting van de premaster Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Na in 2019 te zijn afgestudeerd als docent geschiedenis aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, ging ik dit jaar de uitdaging aan om mezelf verder te ontwikkelen als historica. Ik wil dan ook allereerst de docenten van de Faculteit Letteren bedanken die mij hebben begeleid tijdens het premaster-traject. Door hen heb ik kennis mogen maken met het doen van wetenschappelijk onderzoek en wat hier allemaal bij komt kijken.

Voor de totstandkoming van dit onderzoek wil ik ook de medewerkers van het Regionaal Archief Nijmegen bedanken voor de bereidheid om tot oplossingen te komen bij het vinden van het juiste archiefmateriaal. Door het Corona-virus was het niet mogelijk om zelf het archief te bezoeken, waardoor materiaal op afstand geselecteerd moest worden. Zonder deze hulp was de uitvoering van dit onderzoek niet mogelijk geweest.

In het bijzonder wil ik graag Prof. Dr. Leen Spruit bedanken voor zijn deskundig advies, de tijd die hij heeft gestoken in het begeleiden van mijn scriptie-traject en voor de wijze waarop hij mij des te meer heeft geïnspireerd om door te gaan met historisch onderzoek. Door zijn vertrouwen en inhoudelijke beschouwingen heb ik deze scriptie kunnen voltooien.

Ter afsluiting van dit voorwoord wens ik u veel leesplezier toe en hopelijk een aantal nieuwe inzichten over de Vrijmetselarij.

Mathilde Waalders,

Nijmegen, 15 augustus 2020

Inleiding

Vanaf het ontstaan in de achttiende eeuw heeft de Vrijmetselarij te maken gehad met negatieve connotaties en associaties.¹ Het zelfstandig zoeken naar zingeving is lange tijd fel bekritiseerd door de Rooms-Katholieke kerk,² die de Vrijmetselarij zag als de ‘synagoge van de duivel’.³ De beslotenheid van de Vrijmetselarij leidde in de loop der tijd ook tot meerdere complottheorieën. Van de geheimzinnigheid is heden ten dage niet veel meer over.⁴ De Vrijmetselarij is zeer benaderbaar en organiseert jaarlijks open dagen.⁵ Toch blijft het waas van geheimzinnigheid. Dit kan verklaard worden vanuit de volgende paradox: de Vrijmetselarij verdedigt openheid, maar blijft zelf besloten.⁶ In deze scriptie focus ik op de ontwikkeling van de beeldvorming over Vrijmetselarij en meer specifiek op berichtgevingen door Nederlandse media vanaf de jaren zestig.

Dat er nu nog veel misverstanden over Vrijmetselarij bestaan, kan ook verklaard worden met het feit dat er nog maar sinds kort systematisch onderzoek wordt gedaan naar de rol en plaats van de Vrijmetselarij in een bredere maatschappelijke context. Pas sinds het ontstaan van de Leerstoel Vrijmetselarij in Leiden in 2001 werd de studie naar Vrijmetselarij in Nederland officieel erkend als nieuwe onderzoeksdiscipline. Op 14 maart 2003 werd in Den Haag een congres georganiseerd door de stichting der bevordering van wetenschappelijk Onderzoek naar de geschiedenis van de Vrijmetselarij in Nederland, de Leerstoel Vrijmetselarij van de Universiteit Leiden en de Leerstoelgroep Geschiedenis van de hermetische filosofie en verwante stromingen van de Universiteit Amsterdam. Tijdens het congres stelde Andréa Kroon dat de tijd rijp was om af te rekenen met vooroordelen en pleitte voor structurele financiering om onderzoek te doen naar Vrijmetselarij en bovenal om enkele algemene misverstanden over Vrijmetselarij op te helderen.⁷ Daarnaast brak historicus André Hanou een lans voor studies naar de interactie tussen de Orde en maatschappij, een interactie die lange tijd gepaard was gegaan met ronduit vijandige sentimenten.⁸ Het onderzoek dat hier voor u ligt heeft dan ook bovenal het doel om een bijdrage te leveren aan dit relatief jonge onderzoeksterrein en daarmee een aanvulling te geven op de bestaande secundaire bibliografie over Vrijmetselarij in Nederland.

De nieuwe bijdrage zit voornamelijk in het onderwerp en de onderzoeksperiode waarop dit onderzoek zich focust, namelijk de jaren zestig van de twintigste eeuw. Omdat vele studies zich al hebben gericht op vrijmetselaar-vijandige sentimenten in de eerste helft van de twintigste eeuw lijkt nu

---

¹ A. Van de Sande, *Vrijmetselarij in de Lage Landen. Een Mysterieuze Broederschap zonder Geheimen* (Zutphen 1995) 9.

² F.M.A.M. Lier, *Het licht schijnt niet onder de korenmaat. De omgang van de Orde van Vrijmetselaren met vrijmetselaar-vijandige sentimenten in Nederland tussen 1930 en 1940* (Bachelorscriptie geschiedenis, Radboud Universiteit, Nijmegen 2017) 17.

³ ‘Vrijmetselarij: gilde met duizend gezichten. Het bliksemt rond de ivoren toren’, *Nijmeegs Dagblad* (6 juni 1981).

⁴ A. Kroon, *Vrijmetselarij in Nederland. Een kennismaking met de wetenschappelijke studie van een ‘geheim’ genootschap. Congres vrijdag 14 maart 2003* (Den Haag 2003) 3.

⁵ Van de Sande, 11.

⁶ R. Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? Proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar* (Dissertatie, Universiteit Leiden, 2014) 7, 15-16.

⁷ Kroon, 3.

⁸ *Ibidem*, 51.

het moment gekomen om de daaropvolgende periode te onderzoeken. Daar zijn verschillende redenen voor. In de eerste helft van de twintigste eeuw profileert het antimaaçonnisme in Nederland zich voornamelijk in de Rooms-Katholieke Kerk, naast dat in extreemrechtse kringen (NSB en aanverwante groepen). Met het afbrokkelen van de verzuiling in de jaren zestig in Nederland komt hier verandering in.⁹ Het is daarom relevant om te kijken naar de volgende zaken: (1) of de toename van religieuze tolerantie ook gepaard is gegaan met een ruimere acceptatie van Vrijmetselarij, (2) of hier in de media op een andere manier over is geschreven en (3) hoe die berichtgevingen vanuit de historische context verklaard kunnen worden.

Zoals André Hanou al suggereerde is nu het moment gekomen om de interactie tussen de Orde en maatschappij nader onder de loep te nemen. En dit geldt in het bijzonder voor de periode na de Tweede Wereldoorlog, als de ‘traditionele’ vijanden (extreemrechts, Rooms-Katholieke Kerk) veel van hun invloed verliezen. Een relevante vraag is nu hoe de verhoudingen tussen maatschappij en Vrijmetselarij vanaf de jaren zestig veranderen en of er voor eens en altijd kan worden afgerekend met het mysterieuze imago dat de Vrijmetselarij sinds haar ontstaan heeft overschaduwd en dwarsgezeten. Daarom kijken we in dit onderzoek vooral naar de rol van de Nederlandse media.

---

⁹ Van de Sande, 46.

Stand van onderzoek

De geheimzinnigheid van de Vrijmetselarij heeft vele generaties van historici geboeid en hen aangezet om te onderzoeken wat de Vrijmetselarij is, hoe en waar deze ontstaan is, wie die vrijmetselaars nu precies zijn en ook om te ontdekken of dit mysterieuze karakter wel terecht aan hen wordt toegeschreven. Dit imago is de Vrijmetselarij zelf in ieder geval vaak een doorn in het oog.¹⁰ Verschillende studies hebben aandacht besteed aan vrijmetselaar-vijandige sentimenten en ook aan hoe het geheimzinnige karakter tot stand is gekomen en waarom dit nog steeds standhoudt. In de literatuur zien we een grote groep studies (vooral oudere) die zich richten op de vraag wat de Vrijmetselarij nu precies is, hoe deze is ontstaan, hoe de Vrijmetselarij zich vanaf de achttiende eeuw heeft ontwikkeld, en wat er zich zoal binnen de muren van de loges afspeelde. Binnen dit verband kan op een aantal standaardwerken gewezen worden.

In *The Origins of Freemasonry* (2006) en in *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans* (1981) onderzocht Margaret Jacob de rol van Vrijmetselarij binnen de Verlichting, met bijzondere aandacht voor de zeventiende-eeuwse Republiek en Engeland.¹¹ *Onder de Acacia: Studies over de Nederlandse vrijmetselarij en vrijmetselaarsloges vóór 1830* uit 1997 van A.J. Hanou, concentreert zich op de ontwikkeling van de Vrijmetselarij in Nederland.¹²

Voor dit onderzoek dat zich toespitst op hoe de Nederlandse media vanaf de jaren zestig hebben bericht over Vrijmetselarij en hoe die berichtgeving verklaard kan worden, kijken we naar literatuur over de (meer recente) beeldvorming rondom de Vrijmetselarij en hoe Nederlandse Vrijmetselaarsloges in de afgelopen eeuw zijn omgegaan met vrijmetselaar-vijandige sentimenten, met bijzondere aandacht voor studies over het imago van de Vrijmetselarij in Nederland.

Anton van de Sande stelt in de ondertitel van zijn boek *Vrijmetselarij in de Lage Landen* uit 1995 - op nogal paradoxale wijze - dat de Vrijmetselarij een mysterieus broederschap is zonder geheimen. Deze ondertitel laat al meteen zien waar het probleem ligt. De vrijmetselaars zelf staan ervoor open om van alles met de buitenwereld te delen, maar omdat een aantal grondbeginselen en rituelen geheim moeten blijven, bestaat er bij buitenstaanders nog steeds het idee dat er allerlei vreemde praktijken binnen de muren van de loges worden uitgevoerd. Volgens Van de Sande is dan ook niet de geheimzinnigheid op zichzelf het grootste probleem van de Vrijmetselarij, maar eerder de mythes die erdoor in het leven werden geroepen. Van de Sande wijst op allerlei vooroordelen: wie de geheimen van de loge zou verraden liep de kans door zijn medebroeders levend ingemetseld te worden.¹³ Over de vraag of de Vrijmetselarij nu echt een geheim genootschap is, is Van de Sande duidelijk: het is géén geheimgenootschap. De Vrijmetselarij is een vereniging zoals elke andere en de reglementen zijn terug

---

¹⁰ Lier, 5.

¹¹ M.C. Jacob, *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans* (Londen 1981) 20-21, 109.

¹² A.J. Hanou, *Onder de Acacia. Studies over de Nederlandse vrijmetselarij en vrijmetselaarsloges vóór 1830* (Leiden 1997)

X.

¹³ Van de Sande, 9.

te vinden zijn bij de Kamer van Koophandel. Daarnaast zijn de loges van buitenaf duidelijk te herkennen en zijn telefoonnummer en website eenvoudig te vinden. Van de Sande stelt daarom ook dat als de vrijmetselaars zich echt hadden willen profileren als een geheim genootschap, ze het dan wel erg onhandig hebben aangepakt.¹⁴

De ogenschijnlijke geheimzinnigheid zit echter niet zo zeer in de mate waarin de Vrijmetselarij traceerbaar is of zo nu en dan informatie naar buiten brengt, maar meer in het ‘onzegbare geheim’, een innerlijke ervaring die je ervaart wanneer je toetreedt tot een loge en die je alleen deelt met je broeders. Het doel bij toetreding is je over te durven geven aan de ernst van een besloten spel. Dat vrijmetselaars over deze en andere ceremonies niets naar buiten willen brengen, heeft er dus vooral mee te maken dat ze nieuwe broeders de ‘shok van het nieuwe’ niet willen ontnemen. Toch stelt de Vrijmetselarij zelf wel een deel van het ‘geheim’ te onthullen, door het doel van de Vrijmetselarij dat in de Beginselverklaring staat, openbaar te maken, namelijk: ‘Ken U zelf’ en ‘Op U komt het aan’.¹⁵

Ondanks de vele pogingen van de Vrijmetselarij om zich te ontdoen van haar mysterieuze karakter, wordt zij niettemin nog steeds als een geheimzinnige organisatie gezien, zoals blijkt uit de studie van Rien Heijdanus uit 2014 *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven?*. Heijdanus ziet een transformatie van een besloten, naar binnen gekeerde groep naar een vereniging die met behoud van haar eigenheid meer openstaat voor de buitenwereld, maar die buitenwereld lijkt zich hier niet in te herkennen.¹⁶ Heijdanus spreekt dan ook over een paradox: de Vrijmetselarij heeft als doel iets bij te dragen aan of te betekenen voor de buitenwereld, maar de geheimzinnigheid staat dit doel in de weg.¹⁷ Het geheimzinnige, rituele en symbolieke karakter van de Vrijmetselarij blijkt echter niet alleen vroeger, maar ook nu nog steeds een van de belangrijkste beweegredenen te zijn voor iemand om lid te worden. Maar tegelijkertijd is dit ook wat de afstand scheidt en deze in stand houdt tegenover de buitenwereld.

Die afstand tussen de Vrijmetselarij en de buitenwereld wordt ook besproken in de scriptie van Martijn Lier, *Het Licht Schijnt niet Onder de Korenmaat. Omgang van de Orde van Vrijmetselaren met vrijmetselaar-vijandige sentimenten in Nederland tussen 1913 en 1940* (2017), die inging op de historische ontwikkelingen omtrent het antimaçonisme.¹⁸ Lier keek naar antimaçonisme in het algemeen, en naar specifieke groepen in de eerste helft van de twintigste eeuw in Nederland. Lier constateert een wisselwerking tussen Vrijmetselarij en de buitenwereld, waarbij in de periode vanaf 1913 het antimaçonisme gestuurd werd door een publieke pennenstrijd. De aandacht voor de Vrijmetselarij werd hierdoor vergroot.¹⁹ In landelijke en regionale dagbladen werd veel over Vrijmetselarij geschreven, met als gevolg dat de Vrijmetselarij vanaf dat moment zelf ook de bevolking

---

¹⁴ Ibidem, 10.

¹⁵ Ibidem, 16.

¹⁶ Heijdanus, 7, 15-16.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Lier, 11.

¹⁹ Ibidem, 29.

is gaan informeren door middel van voordrachten en brochures. Toch stelt Lier dat dit nog niet voldoende heeft bijgedragen aan het opheffen van het mysterieuze karakter omdat de berichtgevingen nog vrij globaal waren.²⁰ Vanaf de jaren dertig zien we antimaçonnisme opkomen dat werd geleid vanuit de landelijke politiek. In Nazi-Duitsland werd de Vrijmetselarij bestempeld als een volksvijandige organisatie. Na de oorlog is van de loges in Europa en ook in Nederland weinig over; allerlei belangrijke attributen waren in beslag genomen, evenals voor de loge belangrijke documenten.²¹

Na alle moeilijkheden van de Vrijmetselarij in Nederland in het interbellum was de periode in de jaren na de bevrijding er één van vernieuwing en verjonging. Men betreft nieuwe gebouwen en het ledenaantal nam snel toe. Maar vanaf de jaren zestig begon de toeloop te stagneren, en dit heeft echter wel geleid tot belangrijke vragen en heroverwegingen binnen de Vrijmetselarij zelf. De toenmalige Nederlandse Grootmeester, M. ten Cate, stelde een aantal relevante vragen over hoe het verder moest met de Vrijmetselarij: welke rol de broeders speelden in het leven van die tijd, welke arbeid verricht zou moeten worden om het patroon van de naaste toekomst te bepalen en hoe het komt dat in een land van circa 6 miljoen mannen slechts 6000 daarvan broeder zijn. Ten Cate geeft aan dat de Vrijmetselarij nog steeds vrij onbekend is onder de bevolking, en hij benadrukt de noodzaak dat de vrijmetselaars hun geestelijk bezit duidelijker gaan formuleren en kenbaar maken, onder andere door de uitbreiding van het aantal lezingen voor profanen, het schrijven van frisse, moderne en korte brochures die gericht zouden zijn op de jeugd en studenten. Een eerste stap hiertoe was al gezet met de actie ‘Maçonniek Reveil’ dat het doel had de Orde te oriënteren op de zich snel wijzigende opvattingen op geestelijk, maatschappelijk en materieel terrein.²²

In deze zelfde periode (namelijk vanaf de jaren zestig) zien we dat ontzuiling en secularisatie leidde tot een versneld proces waarin de sociale controle van de Kerk verminderde en er een groter belang werd gehecht aan het respecteren van ieders individuele inbreng.²³ De heroriëntering binnen de Vrijmetselarij valt dus samen met belangrijke politieke en culturele omwentelingen in het naoorlogse Nederland. Het historisch onderzoek in deze scriptie concentreert zich op de ontwikkeling van berichtgevingen over Vrijmetselarij door Nederlandse media vanaf de jaren zestig, in de hoop een nieuwe bijdrage aan historisch onderzoek naar Vrijmetselarij in Nederland te leveren.

---

²⁰ Ibidem.

²¹ Van de Sande, 146.

²² Van de Sande, 146-147.

²³ Ibidem, 149.

Probleemstelling en onderzoeksvragen

In deze scriptie over de ontwikkeling van beeldvorming over Vrijmetselarij in de berichtgevingen door Nederlandse media kijken we naar de relatie tussen maatschappelijke ontwikkelingen en de contemporaine verandering in de wereld van religieuze en seculiere levensbeschouwingen. Gaan deze ontwikkelingen gelijk op? Of zien we in deze relatie breek- en/of frictiepunten? De centrale vraag is: ‘Hoe berichtten Nederlandse media vanaf de jaren zestig over Vrijmetselarij, en hoe kan die berichtgeving verklaard worden?’ Er wordt gekeken naar het type berichtgevingen in de betreffende periode en van welke aard die berichtgevingen zijn. Vervolgens proberen we deze berichten vanuit de media op waarde te schatten door ze plaatsen in de historische context van contemporaine culturele en politieke ontwikkelingen in Nederland.

Onderzoeksmethoden

Door archiefonderzoek is de wijze waarop de Nederlandse media vanaf de jaren zestig over Vrijmetselarij hebben bericht in kaart gebracht.²⁴ Met het bronmateriaal uit het Regionaal Archief Nijmegen is een selectie van krantenberichten gemaakt uit de periode 1956-1994. Het beginpunt van dit onderzoek valt kort voor het chronologische begin van de jaren zestig, omdat er in 1956 voor het eerst een interessant omslagpunt in de berichtgeving kan worden vastgesteld. De periode van onderzoek eindigt in 1994, enkele jaren na het einde van de Koude Oorlog, op het moment van het aantreden van het eerste Paarse Kabinet in Nederland. Bij het bestuderen van deze bronnen is gebruik gemaakt van een kwalitatieve methode, waarmee de bronnen op tekstueel niveau konden worden bestudeerd.²⁵ Dit betekent dat allereerst is bekeken welk soort krant het betrof – katholiek, gereformeerd, socialistisch, liberaal – om vervolgens de krantenberichten nauwkeurig te lezen.

Tijdens het bestuderen van de berichten is steeds gezocht naar wat de tekst precies zegt over Vrijmetselarij en of hierin veranderingen vallen op te merken met de eerste helft van de twintigste eeuw, waarin nog een sterk antimaçonisme leefde. Voornamelijk is dus getracht om een onderliggende mentaliteit te filteren uit de berichten, maar deze – los van de aard van de kranten zelf – nog niet van context te voorzien. Dat zou namelijk pas de volgende stap vormen.

Bij dit alles moet wel in overweging worden genomen dat dit onderzoek is uitgevoerd gedurende de uitbraak van het Corona-virus. Dit heeft ertoe geleid dat ik een aantal onderzoeksmogelijkheden heb moeten laten varen. Allereerst had dit onderzoek de vorm moeten krijgen van een casestudy naar Vrijmetselaarsloge Sint Lodewijk in Nijmegen, waarbij gebruik zou worden gemaakt van Oral History. Deze benadering zou met name interessant zijn geweest omdat deze onderzoeksmethode als belangrijk

---

²⁴ Regionaal Archief Nijmegen, Archief 1, Krantenknipsels (498) Inv.nr. 215 en 216, periode 1742-1993. .

²⁵ J. Kamp, *Geschiedenis Schrijven: wegwijzer voor historici* (Amsterdam 2016) 72.

kenmerk heeft dat het de perspectieven van deelnemers uit het historisch proces actief binnen het onderzoek betreft.²⁶ Het zou een interessante toevoeging zijn geweest binnen het onderzoek naar Vrijmetselarij om leden zelf binnen het onderzoek te betrekken. Oral History zou daarnaast effectief zijn geweest om diepgaande kennis bij deelnemers op te doen, vanuit hun eigen perspectief. Maar één en ander veronderstelt een direct contact tussen de onderzoeker en de persoon die zijn of haar verhaal deelt.²⁷ De uitbraak van het Corona-virus gooide helaas roet in het eten, en daarom is besloten om dit onderzoek alleen te richten op de ontwikkelingen binnen de berichtgevingen over Vrijmetselarij vanuit de media. Wat betreft het archiefonderzoek, betekende ook dat de bronnen op afstand geselecteerd moesten worden, met behulp van de medewerkers van het Regionaal Archief Nijmegen.

Opbouw van de scriptie

Het eerste hoofdstuk *Vrijmetselarij in de media: 1956-1994* zal ingaan op het archiefonderzoek dat gedaan is naar krantenberichten uit deze periode. Hierin wordt besproken welke afwegingen zijn gemaakt bij de bestudering van de bronnen en welke voorlopige resultaten hieruit op te maken zijn. Binnen dit hoofdstuk zal dan ook de eerste deelvraag worden beantwoord: welk soort berichtgevingen zijn gedaan door de media vanaf de jaren zestig tot de jaren negentig, en van welke aard zijn deze berichtgevingen?

Het tweede hoofdstuk *Van Wederopbouw tot 'Paars', ontwikkelingen in berichtgevingen over Vrijmetselarij*, zal ingaan op het literatuuronderzoek dat is verricht naar de historische context waarin de krantenberichten zijn gepubliceerd – 1956-1994 – om op basis daarvan de verkregen informatie uit de krantenberichten op waarde te kunnen schatten. Aan de hand van deze resultaten wordt deelvraag twee beantwoord: welke ontwikkelingen deden zich voor in Nederland gedurende de publicatie van deze krantenberichten?

In de *Conclusie* zal de onderzoeksvraag worden beantwoord en de belangrijkste resultaten nog eens worden samengevat. De Conclusie bevat tevens een aantal bespiegelingen op het onderzoek en suggereert vervolgvragen voor verder onderzoek.

---

²⁶ P. Leavy, *Oral History. Understanding Qualitative Research* (New York 2011) 4.

²⁷ *Ibidem*, 6.

1. Vrijmetselarij in de Nederlandse media: 1956-1994

Om inzichtelijk te maken op welke wijze de media vanaf de jaren zestig hebben gepubliceerd over Vrijmetselarij, zal in dit hoofdstuk het archiefonderzoek centraal staan dat is verricht naar krantenberichten uit de periode 1956-1994. Zoals eerder al duidelijk werd, heeft de Vrijmetselarij lange tijd te maken gehad met ronduit vijandige sentimenten. De voornaamste tegenstanders in de eerste helft van de twintigste eeuw waren de Rooms-Katholieke kerk en de totalitaire regimes, waaronder het nationaalsocialisme.²⁸ Met dit archiefmateriaal kan men de vraag beantwoorden hoe de Nederlandse media vanaf de jaren zestig berichtten over Vrijmetselarij en hoe die berichtgevingen verklaard kunnen worden. Dit hoofdstuk zal in eerste instantie ingaan op de eerste bevindingen, om vervolgens in hoofdstuk 2 deze berichtgevingen in hun historische context te plaatsen.

Op basis van archiefonderzoek kan een beeld worden geschetst over hoe de media over de Vrijmetselarij hebben gepubliceerd vanaf de jaren zestig. Veertien Nederlandse kranten en een weekblad zijn voor dit onderzoek bestudeerd, waaronder de landelijke kranten: *Het Parool*, *De Volkskrant*, *Trouw*, *Algemeen Dagblad*, *Nederlands Dagblad* en het landelijke weekblad *De Linie*. En daarnaast is gekeken naar de volgende regionale kranten: *Brabants Dagblad*, *De Gelderlander*, *De Nieuwe Krant*, *Het Vrije Volk*, *Nijmeegs Dagblad*, *Limburgsch Dagblad* en *Nieuws van het Noorden*. De complete tijdsspanne van publicatiedata van deze kranten, beslaat de periode 1956-1994.

Vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw komt er verandering in de wijze waarop er in de media over Vrijmetselarij wordt gepubliceerd. Een belangrijk omslagpunt is een groot artikel dat in 1956 werd gepubliceerd door *Het Parool*, onder de titel 'Mozart 200 jaar geleden geboren. Vrijmetselarij: resultaat van groei naar mannelijke zelfstandigheid'. Hoewel het artikel nog weinig ingaat op het doen en laten van de Vrijmetselarij zelf, wordt het wel in verband gebracht met een beroemde naam uit het verleden waar men over het algemeen een positief beeld bij heeft. Het komen tot grootse prestaties, zoals Mozart deed, wordt in verband gebracht met de persoonlijke groei die binnen Vrijmetselarij wordt nagestreefd.²⁹ In vergelijking met een periode waarin Vrijmetselarij nog veelal in een kwaad daglicht werd gezet, lijkt dit artikel een grote stap in een nieuwe richting te zetten.

Vanaf de jaren zestig zien we dat deze tendens zich doorzet. De verzuiling staat onder druk, de sociale controle door de Kerk neemt af en er wordt groter belang gehecht aan het respecteren van ieders individuele levensovertuiging.³⁰ Terwijl in de periode 1913 tot 1940 de Rooms-Katholieke Kerk nog een van de grootste tegenstanders van Vrijmetselarij is, verschijnt in 1961 in *De Linie* – een katholiek, door de jezuïeten geredigeerd opinieblad – een artikel over *Nos frères séparés, les francs-maçons* van

---

²⁸ Lier, 18.

²⁹ 'Mozart 200 jaar geleden geboren', *Het Parool* (21 januari 1956).

³⁰ Van de Sande, 146.

Alex Mellor. Dit boek gaat over de geschiedenis van de Vrijmetselarij en het katholicisme. Het artikel uit *De Linie* bespreekt de aard van de Vrijmetselarij, waarom deze in het verleden werd gezien als anti-katholiek, maar hoe dat in de toekomst misschien kan veranderen. Ook getuigt het artikel van een zekere richtingverandering binnen de Kerk zelf. Waar het in de eerste helft van de twintigste eeuw werd gezien als strijdend met de waarden van de Kerk om als individu op zoek te gaan naar de waarheid, ‘...lijkt ons dat de katholieke, anno 1961, zijn Kerk in deze kenschets moeilijk herkent.’³¹ Vanaf hier werpt het artikel een aantal vragen op die van belang zijn voor de evaluatie van de ontwikkeling van de algemene beeldvorming over Vrijmetselarij. Dit begint met ‘De Kerk is er om zoekers richting te geven, maar de mens moet zelf antwoorden. Wij zullen ontdekken dat de andersdenkenden niet zo anders denken als wij vaak menen!’³² De vraag die daaropvolgend in het artikel wordt gesteld, breekt fundamenteel met de houding die de Rooms-Katholieke Kerk voorheen aannam, namelijk: ‘Waarom heeft de Kerk de Vrijmetselarij veroordeeld?’ Vanaf hier slaat het artikel, misschien zelfs de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerk, een geheel nieuw pad in. Naarmate het artikel vordert wordt er steeds meer sympathie geuit tegenover de Vrijmetselarij en begrip getoond voor de imagoschade als gevolg van antimaçonnisme: ‘Hoe groot zou niet onze verontwaardiging geweest zijn als dergelijke verhaaltjes in grote oplage gepubliceerd waren over de katholieke hiërarchie, de religieuze orden en alles wat ons dierbaar is?’³³

Het artikel uit *De Linie* sluit af met drie treffende citaten die een ontwikkeling in de tijd laten zien, waarin een sterk antimaçonnisme steeds verder plaats lijkt te maken voor een vorm van acceptatie. In 1911 wordt nog gesproken van een Vrijmetselarij die de Kerk zou willen vernietigen en wordt in 1950 door de consultor van het H. Officie – de ‘congregatio suprema’ in de Rooms-Katholieke Kerk – nog steeds gesteld dat de Vrijmetselarij op zijn minst verdacht en gevaarlijk is. Het jaar 1956 blijkt echter, zoals ook al aangetoond door het artikel uit *Het Parool*, een waar kantelpunt te zijn in de houding van de Kerk tegenover de Vrijmetselarij. In de *Encyclopedie van het Christendom*, katholiek deel, wordt namelijk gesteld dat de Vrijmetselarij een beweging is met een humanistisch karakter uit de tijd van de Verlichting: ‘Zij neemt als grondslag aan de erkenning van de hoge waarden van de menselijke persoonlijkheid, van ieders recht tot zelfstandig zoeken naar waarheid, van ’s mensen verantwoordelijkheid voor zijn doen en laten, van de gelijkheid van alle mensen, van ieders plicht om met toewijding te arbeiden aan het welzijn der gemeenschap...Veel belangrijke figuren uit de geschiedenis zijn vrijmetselaar geweest.’³⁴ Het karakter van de berichtgevingen lijkt sterk te zijn beïnvloed door de ontzuiling, maar moet in het volgende hoofdstuk in een bredere context worden geanalyseerd. Er is duidelijk meer ruimte voor onafhankelijk denken; andere religies en wereldbeschouwingen worden niet langer per definitie als vijandig gezien en staan dus minder lijnrecht

---

³¹ ‘Nos frères séparés, les francs-maçons’, *De Linie* (14 oktober 1961).

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

tegenover elkaar. Illustratief hiervoor is het artikel uit het *Limburgsch Dagblad* uit 1967, ‘Vrijmetselarij is geen mysterie meer’, dat als gevolg van het 250-jarige bestaan van de Maastrichtse loge algemene uitleg geeft over de Vrijmetselarij en de vroegere pauselijke ban.³⁵

De ontwikkeling die in de jaren zestig start, zet door in de jaren zeventig. In twee kort op elkaar volgende uitgaves van het *Brabants Dagblad* uit 1974 wordt aangekondigd dat ‘openlijke zondaars’ – afvalligen, ketters, schismatici en leden van de Vrijmetselarij – nu ook kerkelijk begraven kunnen worden.³⁶ Het artikel is een voortvloeiende van paragraaf 1 van canon 1240 van het Kerkelijk Wetboek, afgekondigd door paus Paulus VI.³⁷

Ondanks een ogenschijnlijk meer positieve trend in de jaren vijftig en zestig lijkt het in de jaren tachtig opnieuw te gaan bliksemen rond de Vrijmetselarij. In 1981 verschijnt een artikel in *de Volkskrant*, ‘Italië: een nieuwe mafia’, waarin wordt verhaald over het grote schandaal van de P-2 Loge in Italië. Deze zogenaamde ‘loge’ was niet meer dan een dekmantel,³⁸ vormde een staat binnen de staat, en was uit op een sluipende staatsgreep omdat haar ‘tentakels’ zich uitstrekten tot in de meest vitale onderdelen van de Italiaanse staat en samenleving (parlement, veiligheidsdiensten, leger, media, industrie). Toch heeft dit schandaal ertoe geleid dat ook de Vrijmetselarij in Nederland zich weer heeft moeten verdedigen, omdat zij hierdoor toch weer enige imagoschade hebben opgelopen. Dit blijkt tevens uit het artikel dat *de Gelderlander* publiceerde in 1984, getiteld ‘KGB gebruikt de loge’, waarin wordt ingegaan op een boek van Stephen Knight over hoe de Russische geheime dienst gebruik heeft gemaakt van de Vrijmetselarij om binnen te dringen in de Britse geheime dienst. Het hoofd van MI5, een Britse vrijmetselaar volgens Knight, zou in feite een Russische spion zijn.³⁹

Dit soort voorvallen hebben ertoe geleid dat de Vrijmetselarij zich openlijker is gaan verdedigen. Zo plaatste *Trouw* in 1984 een artikel waarin de Grootmeesteres van de Orde der Gemengde Vrijmetselarij, ingaat op een aantal hardnekkige geruchten. Daarbij gaat ze ook in op het schandaal bij P-2: ‘Wat daar gebeurt en is gebeurd, heeft niets met Vrijmetselarij te maken.’⁴⁰ Gedurende de jaren tachtig lijkt het onderwerp Vrijmetselarij dus weer te leiden tot deels negatieve berichtgevingen. Er is in die periode dan ook veel over gepubliceerd in kranten. Er valt op te merken dat vrijmetselaars in krantenartikelen toelichtingen geven over het doen en laten van de Vrijmetselarij. Daarbij gaan zij soms ook in op het geheime ritueel en proberen in algemene zin de buitenstaanders meer duidelijkheid te verschaffen. Deze berichtgevingen worden afgewisseld met meer negatieve berichtgevingen, waarin bijvoorbeeld vanuit kerkelijke zijde wordt aangegeven dat Vrijmetselarij uit den boze is.

Er duikt zelfs nog een artikel uit *de Gelderlander* op, waarin wordt gesteld dat voodoo niet anders is dan Vrijmetselarij omdat het beiden een vorm van psychologische terreur is.⁴¹

---

³⁵ ‘Vrijmetselarij geen mysterie meer’, *Limburgsch Dagblad* (29 augustus 1967).

³⁶ ‘Ook ‘zondaars’ krijgen kerkelijke begrafenis’, *Brabants Dagblad* (26 januari 1974).

³⁷ Ibidem.

³⁸ ‘Italië: een nieuwe mafia’, *De Volkskrant* (1981).

³⁹ ‘KGB gebruikt de loge’, *De Gelderlander* (27 januari 1984).

⁴⁰ ‘Vrijmetselarij wil vrijmoedig de geheimzinnigheid doorbreken’, *Trouw* (19 mei 1984).

⁴¹ ‘VOODOO’, *De Gelderlander* (z.d.).

Vanaf de jaren negentig lijkt de wijze waarop over Vrijmetselarij wordt gepubliceerd in kranten weer een ander karakter aan te nemen. De spanning en het mysterie waarover in de jaren tachtig nog met meer regelmaat wordt geschreven, lijkt nu over te gaan in een tendens waaruit blijkt dat het doen en laten van de Vrijmetselarij niet zo heel spannend of mysterieus is. Een hiervoor illustratief krantenartikel is het artikel 'Onjuist beeld over de vrijmetselarij', gepubliceerd in het *Algemeen Dagblad* in 1991. In het stuk worden een socioloog en vrijmetselaar aan het woord gelaten, die uitgebreid uitleg geven over wat Vrijmetselarij nu precies inhoudt. Het stuk besluit met de bevinding dat Vrijmetselarij eigenlijk niet meer is dan een 'padvinderij voor volwassenen'.⁴² In 1992 wordt er vervolgens een artikel geplaatst in het *Nederlands Dagblad*, 'Vrijmetselaars treden naar buiten', waarin uitgebreid in wordt gegaan op het geheimzinnige karakter dat rond de Vrijmetselarij hangt. Een vrijmetselaar die in het stuk aan het woord wordt gelaten, stelt het volgende: 'Ritus worden volgens eeuwenoud gebruik toegepast. Ze zijn alleen kenbaar voor ingewijden, en daarom voer voor uitgebreide speculaties. Het geheim ligt in de persoonlijke beleving. Het hoort bij ons spel, al gaat het mij persoonlijk meer om de knikers. Buitenstaanders zien het misschien als flauwekul, maar voor hen die het beleven, is het zinvol.'⁴³ Om te kunnen ervaren dat Vrijmetselarij zinvol is, valt op te merken dat in de jaren negentig ook steeds vaker advertenties verschijnen om kennis te maken met Vrijmetselarij, bijvoorbeeld doormiddel van een open dag. Zo publiceert *de Volkskrant* in 1994 de advertentie 'Vrijmetselarij, wat is dat toch?'. Hierin worden mensen uitgenodigd Loge De Vriendschap in Den Haag eens te bezoeken als zij opzoek zijn naar harmonie in de wereld om zich heen en in zichzelf.⁴⁴

Uit archiefonderzoek naar berichtgevingen over Vrijmetselarij in de periode 1956-1994, blijkt dat er drie omslagpunten hebben plaatsgevonden in de wijze waarop over Vrijmetselarij werd geschreven. Het eerste omslagpunt werd gevormd in de jaren vijftig en zestig, waarin de Rooms-Katholieke Kerk steeds minder negatief en meer informatief schrijft over Vrijmetselarij: de beginnende ontzuiling en het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) zetten de trend voor een grotere levensbeschouwelijke tolerantie. Het tweede omslagpunt, in de jaren tachtig – in een laatste fase van de Koude Oorlog – lijkt weer te zorgen voor nieuwe ophef over Vrijmetselarij, waardoor deze zich weer openlijker heeft moeten verdedigen tegen complottheorieën. Het laatste kantelpunt ligt in de jaren negentig, waarin de Vrijmetselarij er eindelijk in geslaagd lijkt het duistere, mysterieuze imago enigszins van zich af te hebben geschud.

---

⁴² 'Onjuist beeld over de vrijmetselarij', *Algemeen Dagblad* (23 april 1991).

⁴³ 'Vrijmetselaars treden naar buiten', *Nederlands Dagblad* (2 april 1992).

⁴⁴ 'Vrijmetselarij, wat is dat toch?', *De Volkskrant* (5 maart 1994).

2. Van wederopbouw tot ‘Paars’, ontwikkelingen in berichtgevingen over Vrijmetselarij

In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de historische context waarin de berichtgevingen door de media over Vrijmetselarij moeten worden geplaatst, met aandacht voor de drie omslagpunten die werden gesignaleerd. Belangrijke aspecten van de sociaal-culturele context zijn ontzuiling, secularisering, ontwikkelingen in het medialandschap en de Koude Oorlog. Deze hebben een centrale en bepalende rol gespeeld in de periode waarop dit onderzoek zich toespitst. Er zal worden gekeken naar de relatie tussen de maatschappelijke ontwikkelingen en de veranderingen in de berichtgevingen over Vrijmetselarij door de media.

2.1 De jaren zestig: van verzuiling naar zelfstandig zoeken naar waarheid

Zoals bleek uit het archiefonderzoek lijkt er in 1957 en met name in de jaren zestig een eerste omslagpunt te zijn gekomen in de wijze waarop de media over Vrijmetselarij berichtten. Een belangrijke verandering ten opzichte van de vooroorlogse jaren kan worden verklaard door contemporaine sociaal-culturele ontwikkelingen: er kwam meer aandacht voor een niet-kerkelijke gebonden aanpak van levensbeschouwelijke vragen, de omgangsvormen werden informeler en er werd grotere betekenis gehecht aan individuele ontplooiing.⁴⁵ Deze ontwikkelingen moeten gezien worden in het licht van een steeds verdergaande secularisatie in Nederland, het daaraan gerelateerde afbrokkelen van de verzuiling en interne veranderingen binnen kerken, in het bijzonder de Rooms-Katholieke Kerk.

2.1.1 De Vrijmetselarij spreekt

In het eerste hoofdstuk werd gewezen op het feit dat *Het Parool* in 1956 een groot artikel plaatst over Vrijmetselarij in relatie tot Mozart en het 200-jarig bestaan van de Vrijmetselarij. Daarnaast zagen we vanaf de jaren zestig steeds meer gelijksoortige berichtgevingen in andere kranten verschijnen, terwijl er in de jaren vijftig nog een sterke tendens bestond van vrijmetselaar-vijandige sentimenten, die hoofdzakelijk gestuurd werden vanuit de Rooms-Katholieke Kerk.⁴⁶ Mogelijk kan deze verandering – in ieder geval deels – verklaard worden met de publicatie van *Maçonnieke levensbeschouwing: een verzameling bijdragen van leden van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden* (1957), ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van de Orde van Vrijmetselaren. Het boek was ook voor buitenstaanders verkrijgbaar en was al snel uitverkocht. Omdat het boek zo populair

---

⁴⁵ Aerts, R., H. De Liarge Böhl, P. De Rooy en H. Te Velde ed., *Land van Kleine Gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2013) 326.

⁴⁶ Lier, 17.

bleek werd ook een pocketversie uitgegeven, die in 1959 ook vrijwel direct uitverkocht raakte. Hieruit valt op te maken dat onder niet-vrijmetselaars een grote behoefte bestond aan literatuur over deze levensbeschouwelijke organisatie. Het doel van het boek was dan ook om de Vrijmetselarij te ontdoen van haar geheimzinnige imago. Om die reden bevat het boek een grote verscheidenheid aan opvattingen over wat Vrijmetselarij is en wat deze persoonlijk voor leden betekent.⁴⁷

Om nu terug te komen op het artikel uit *Het Parool* en de verdere ontwikkelingen die zich in de jaren zestig voordoen, is het interessant om in te gaan op twee gebeurtenissen die in het boek worden beschreven. Allereerst beschrijft de vrijmetselaar J.A.C. Faber in een hoofdstuk de rondleiding die hij een pater gaf door het logegebouw in Batavia in 1938. De pater was op zendingsreis in Nederlands-Indië en werd tijdens zijn reis uitgenodigd door Vrijmetselaarsloge de Ster om daar een lezing te geven over het katholieke geloof. De lezing werd in grote aantallen bijgewoond, waarop de pater aangenaam verrast werd door de hartelijke wijze waarop hij werd ontvangen. De pater gaf in eerste instantie aan zenuwachtig te zijn voor het bezoek. De pater dacht in het hol van de leeuw te belanden en dat het een boodschap van Satan zou zijn. Toen het bezoek aan de Vrijmetselaarsloge beter leek te bevallen dan voorheen verwacht, vroeg de pater om een rondleiding door de Tempel. Hij bleek zo onder de indruk te zijn van het doen en laten van de Vrijmetselarij, dat hij bij het einde van het bezoek een grote stapel maçonnieke lectuur meenam naar huis. Ook was hij van plan deze informatie te delen met anderen.⁴⁸

Hoewel bij een dergelijk verhaal als deze in het achterhoofd moet worden gehouden dat het boek het vooropgezette doel had om een positief beeld aan de buitenwereld te geven, blijft het toch een bijzondere en significante gebeurtenis dat in de jaren dertig – waarin antimaçonnisme nog heel sterk leeft – een pater een logegebouw betreedt. In een ander hoofdstuk wordt ingegaan op een boek uit 1959 over de Vrijmetselarij dat is geschreven door de katholieke leraar J. Dominicus, die ernaar streefde om een objectiever beeld te schetsen van de Vrijmetselarij en veel lezingen gaf voor vrijmetselaars waarin hij uitleg gaf over waarom hij zich aangetrokken voelde tot de Vrijmetselarij, en de complottheorieën ontkrachtte. Ook stelt hij dat fabels opgedoekt dienen te worden en dat er objectiever naar het onderwerp gekeken moet worden. In feite stelt hij zelfs dat vrijmetselaars en katholieken broeders en zusters van elkaar zijn. Interessant hieraan is dat Dominicus deze boodschap ook verkondigde bij ontwikkelingsverenigingen voor katholieken, welke het doel hadden de geestelijke horizon van Rooms-Katholieken te verbreden.⁴⁹

---

⁴⁷ G.J. Van Sierenberg de Boer, *Maçonnieke levensbeschouwing. Een verzameling bijdragen van leden van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden* (Bussum 1961) 5.

⁴⁸ Van Sierenberg de Boer, 124-129.

⁴⁹ Ibidem, 132-134.

2.1.2 Een afbrokkelende verzuiling: individualisering, educatie en het Tweede Vaticaans Concilie

In de voorgaande paragraaf werd een beschrijving gegeven van twee situaties, die aangeven dat er vanaf 1956 en in de jaren zestig op een minder negatieve en meer informatieve manier over Vrijmetselarij werd geschreven door de media. Deze omslag kan worden verklaard met de secularisatie en de ontzuiling die al vanaf midden jaren vijftig hun intrede doen. Binnen de zuilenorganisaties vond het middenkader elkaar dwars door de zuilen heen, in een nieuwe professionaliteit en ontstond er afstand tot de traditionele opvattingen.⁵⁰ Waar in 1958 nog 76 procent van de Nederlanders lid was van een kerkgenootschap, daalde in de periode erna dat aandeel vooral onder jeugdigen scherp. Deze trend zette door tot in de jaren tachtig: het aantal buitenkerkelijken steeg naar 40 procent van de bevolking. Daarbij zakte ook het confessionele verenigingsleven in elkaar, wat kortom inhoudt dat de sociale en culturele banden tussen gelovigen van dezelfde zuil steeds lossers werden en uiteindelijk grotendeels verdwenen. Dit fenomeen was het sterkst merkbaar binnen de katholieke zuil.⁵¹

Het afbrokkelen van de verzuiling werd door een aantal oorzaken versterkt. Allereerst vond er na het einde van de Tweede Wereldoorlog in Nederland een sterke individualisering plaats als gevolg van opkomend consumentisme en van een door de staat gereuleerde sociale veiligheid. Dit houdt in dat een zekere rol die voorheen in handen van de zuil lag, uit handen werd genomen en er dus minder sociale controle op mensen uit de eigen zuil kon worden uitgeoefend. Daarnaast vormde ook een verregaande educatieve expansie een belangrijke katalysator voor secularisering in Nederland. Een toenemende groep hoogopgeleiden versmolt tot een nieuwe en dominante sociale groep. Met het toenemen van het aantal hoogopgeleiden ontstond ook een grotere sociale interactie tussen deze mensen en zij beïnvloedden elkaar dan ook op het niveau van religiositeit. Maar hoogopgeleiden beïnvloedden ook laagopgeleiden omdat een seculier wereldbeeld nu onder de Nederlandse bevolking werd verspreid. Hierdoor viel de religieuze structuur uit elkaar. Kortom, de educatieve expansie droeg eraan bij dat het totale niveau van religiositeit in Nederland verminderde. Daarnaast zijn door de toename van deze verspreiding ook meer jongeren in hun formatieve jaren beïnvloed met verschillende vormen van seculier gedachtegoed.⁵²

Een ander fundamenteel moment in het afbrokkelen van de verzuiling en het toenemende secularisme, was het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Hier werd gediscussieerd over een nieuwe verhouding tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de wereld.⁵³ In het boek *Handbook of Freemasonry* van Snoek & Bogdan wordt deze gebeurtenis ook bestempeld als een nieuw aangebroken

---

⁵⁰ Aerts, 303.

⁵¹ Ibidem, 312.

⁵² J. Kregting, P. Scheepers, P. Vermeer en C. Hermans, 'Why God Has Left the Netherlands. Explanations for the Decline of Institutional Christianity in the Netherlands Between 1966 and 2015', *Journal for the Scientific Study of Religion* 57:1 (2018) 60-62. .

⁵³ Aerts, 312.

periode waarin er een soort vrede en toenadering ontstond tussen de Kerk en andere levensbeschouwelijke organisaties, waaronder de Vrijmetselarij.⁵⁴ Lange tijd voerde de Rooms-Katholieke Kerk een strijd tegen de moderniteit in al haar verschijningsvormen, maar gedreven door de noodzaak om zowel de interne als externe druk op de Kerk te hervormen, riep paus Johannes XXIII het Tweede Vaticaans Concilie in 1962 bijeen. Veel van de dringende kwesties die de twintigste-eeuwse katholieke leken en geestelijken bezighielden moesten worden aangepakt.⁵⁵ Dit geeft het belang van het Tweede Vaticaans Concilie als historische gebeurtenis aan: niet eerder in de geschiedenis werd een concilie bijeengeroepen omdat de Rooms-Katholieke Kerk er van overtuigd was dat zij zichzelf moest vernieuwen. Waar het eerder altijd ging om de ander die veroordeeld werd, wat er ‘buiten’ de Kerk allemaal fout ging, was er nu nood aan reflectie op de situatie ‘in huis’. Nu mag niet worden vergeten dat de politieke en sociaal-culturele situatie ook drastisch was veranderd ten opzichte van een aantal jaren eerder. Na het einde van de Tweede Wereldoorlog breidde de Sovjet-Unie haar invloed uit over Oost-Europa, er ontstond een nieuwe oorlogsdreiging (die al snel de vorm van de Koude Oorlog kreeg), er was in West-Europa sprake van een economische heropleving die werd mogelijk gemaakt door het Marshallplan, de communicatiemediën (radio en TV) waren in opmars en bovenal raakten volkeren en culturen steeds meer met elkaar in contact. Binnen deze situatie kan verklaard worden waarom het Concilie uitdrukkelijk sporen van waarheid in andere godsdiensten erkende en bovendien dat de (katholieke) mens dus ook iets kon leren van andere confessies en levensbeschouwingen.⁵⁶ De Rooms-Katholieke Kerk realiseerde zich kennelijk dat de catastrofale gebeurtenissen uit de eerste helft van de twintigste eeuw – zoals de Holocaust en de inzet van allesvernietigende atoomwapens – de vraag naar God en zijn relatie tot de wereld op scherp zetten.⁵⁷

De gevolgen van het Concilie deden zich ook in Nederland voelen en leidden hier niet alleen tot grote verwachtingen, maar ook tot dramatische ontwikkelingen. Vanaf de jaren zestig is er ondanks een aanvankelijk enthousiaste reactie op het Concilie een sterke afname te zien in het aantal kerkgangers.⁵⁸ De Nederlandse Katholieke Kerk, lange tijd als voorbeeld gesteld voor de universele Rooms-Katholieke Kerk, probeerde na het Concilie verregaande veranderingen door te voeren, maar werd door Rome al snel tot de orde geroepen. De daaropvolgende teleurstelling leidde tot een uitloop en neergang. De Nederlandse Katholieke Kerk zag de haar gerelateerde organisaties (vakbonden, pers, onderwijs) afbrokkelen, de participatie aan de kerk nam af en er ontstond een gebrek aan kandidaten voor het priesterschap.⁵⁹

---

⁵⁴ J.A.M. Snoek & H. Bogdan, *Handbook of Freemasonry* (Leiden-Boston 2014) 139-140.

⁵⁵ L. Van Rompay, S. Miglarese en D. Morgan (eds.), *The Long Shadow of Vatican II. Living Faith and Negotiating Authority since the Second Vatican Council*, Chapel Hill (North Carolina 2015) 1.

⁵⁶ M. Lamberigts, ‘Vaticanum II (1962-1965) Een poging tot antwoord op een crisis in de Katholieke Kerk’, in P. d’Hoine en B. Pattyn, *Tijd, evolutie en duurzaamheid. Lessen voor de eenentwintigste eeuw* (Leuven 2013) 97-106.

⁵⁷ S.J. Schloesser, ‘Against Forgetting. Memory, History, Vatican II’, *Theological Studies* 67:2 (2006) 276-279.

⁵⁸ R. Eisinga, F. Albert, ‘Church Membership in the Netherlands, 1960-1987’, *Journal for the Scientific Study of Religion* 29:1 (1990) 111.

⁵⁹ E. Sengers, ‘Although We Are Catholic, We Are Dutch. The Transition of the Dutch Catholic Church from Sect to Church as an Explanation for Its Growth and Decline’, *Journal for the Scientific Study of Religion* 43:1 (2004) 129.

Zoals eerder al werd gesteld, zorgde het ontstaan van een nieuwe groep hoogopgeleiden voor het uitdragen en delen van seculier gedachtegoed. Interactie met niet-katholieken werd in toenemende mate mogelijk. Met name na 1960 zette het verval van de Nederlandse Katholieke Kerk door. Het aantal kerkgangers nam ook na het Tweede Vaticaans Concilie in 1965 nog eens af, omdat het spanningsveld tussen Kerk en samenleving verminderde. De vijandige houding tegenover de moderne samenleving en andere religies nam af, waardoor er ook geen strikte scheiding meer bestond tussen de katholieke en niet-katholieke wereld. Door de neergang en het wegvallen van kerkelijke organisaties voelden Nederlandse katholieken niet meer de (gedwongen) noodzaak om actief katholiek te zijn.⁶⁰ Dit alles leidde tot het verval van de Nederlandse Katholieke Kerk: minder (participerende) kerkgangers en een neergang van de katholieke maatschappelijke organisaties.

De vraag kan nu gesteld worden welke impact deze ontzuiling en secularisatie had op de manier waarop men in Nederland tegen Vrijmetselarij aankeek en hoe over haar werd gepubliceerd door de media. In eerste instantie kan geconcludeerd worden dat het objectiever berichten over Vrijmetselarij en het ontstaan van een grotere tolerantie – met name vanuit katholieke hoek – verklaard moeten worden vanuit deze maatschappelijke ontwikkelingen. Daarnaast moet ook voor een groeiende acceptatie of begrip van en over Vrijmetselarij worden verwezen naar enkele bepalingen die tijdens het Tweede Vaticaans Concilie zijn gedaan. Tijdens het Concilie werden vragen gesteld over de houding van de Kerk tegenover geheime samenlevingen, en met name Vrijmetselarij. Vanaf dit moment begon het onderlinge wantrouwen langzaam te verdwijnen. Een Scandinavische bisschoppenconferentie ging verder in beraad over dit onderwerp in 1967, door te verklaren dat iedere vrijmetselaar die katholiek wilde worden, in de kerk kon worden opgenomen zonder dat hij afstand hoefde te doen van zijn lidmaatschap van de Vrijmetselarij.⁶¹ Over dit onderwerp werden vervolgens in de jaren tot 1975 meerdere lezingen gegeven door bisschoppen in Vrijmetselaarslogen. In juli 1972 had kardinaal Seper – prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer – al de mogelijkheid van de aanwezigheid van katholieken binnen de Vrijmetselarij in gang gezet. Duidelijk werd dat excommunicatie van vrijmetselaars vanaf dat moment alleen nog geldig was wanneer zij behoorden tot een loge die zich uitdrukkelijk tegen de kerk keerde.⁶²

Kortom kan gesteld worden dat processen als ontzuiling, individualisering, educatieve expansie en het Tweede Vaticaans Concilie de weg hebben vrijgemaakt voor een eerste omslagpunt in de wijze waarop de Nederlandse media over Vrijmetselarij zijn gaan berichten. Vanuit Rooms-Katholieke zijde probeerde men een antwoord te vinden op recente ontwikkelingen in kerk en maatschappij en dit leidde tot een grote openheid naar andere geloven en overtuigingen, met als gevolg dat over de Vrijmetselarij steeds minder negatief en meer informatief werd geschreven.

---

⁶⁰ Sengers, 132-138.

⁶¹ Snoek, *Handbook of Freemasonry* (Leiden-Boston 2014) 144-146.

⁶² *Ibidem*.

2.1.3 Het medialandschap van de jaren zestig

De bovengenoemde ontwikkeling kan daarnaast ook nog in een bredere ontwikkeling van het medialandschap worden geplaatst. Want waar tijdens de verzuiling de media veelal aan specifieke zuilen waren gekoppeld en derhalve nog dienden als middel voor het uitdragen van de ideologieën van de verschillende politieke stromingen om hun achterban aan te sturen, veranderde vanaf begin jaren zestig langzamerhand de relatie tussen media-aanbieders, mediagebruikers en overheid onder invloed van bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Zo zijn media-aanbieders zich onafhankelijker en kritischer gaan opstellen ten opzichte van de overheid. Ook kwam een proces van professionalisering op gang na het einde van de verzuiling. Onafhankelijke berichtgeving werd een belangrijker thema, evenals hoor en wederhoor bij interviews, maar ook de wisseling van perspectieven in artikelen. In dit proces is er ook sprake van een concentratie van dagbladpers, waarvan de eerste golf plaatsvindt tussen 1960 en 1975. Doordat de media (vooral de pers) zich gingen losmaken van de zuilen, raakten lezers op drift waardoor dagbladuitgevers sterk in de kwantiteit en kwaliteit van hun krantenaanbod investeerden. In deze lijn is het ook opvallend dat van oudsher katholieke kranten evolueerden in kranten voor een breder en ideologisch anders geaard publiek.⁶³ Zo schrapte in 1965 *de Volkskrant* de ondertitel 'Katholiek dagblad voor Nederland', maar werd vier jaar later ook besloten om niet langer te spreken in de wijvorm als het ging om katholieke zaken.⁶⁴ In de periode na 1967 veranderde de maatschappelijke band tussen omroep en burger in een relatie die voornamelijk op de behoefte van de consument gericht was.⁶⁵ Dit betekende ook dat er een behoefte kwam aan kennis over andere geloofsovertuigingen, wat in een sneltreinvaart ontwikkelde omdat in de jaren zestig ook sprake was van een nieuwe mediaparticipatie (televisie) en een grotere mobiliteit (auto's en toerisme).⁶⁶

2.2 De jaren tachtig: een decennium van complottheorieën

Het tweede omslagpunt in de veranderende wijze waarop de Nederlandse media berichtten over Vrijmetselarij lag in de jaren tachtig, waar weer hernieuwde ophef over Vrijmetselarij ontstond en deze zich weer openlijker heeft moeten gaan verdedigen. Waar de omwenteling in de jaren zestig naar berichtgevingen van meer informatieve en minder negatieve aard verklaard kon worden vanuit processen als ontzuiling, individualisering en het Tweede Vaticaans Concilie, lijkt in de jaren tachtig voor de negatievere tendens naar een andere oorzaak gezocht te moeten worden. Oude complottheorieën worden weer nieuw leven ingeblazen, mede als gevolg van het schandaal dat zich bij de P-2 Loge in

---

⁶³ W.B.H.J. Van de Donk, D.W.J. Broeders en F.J.P.M. Hoefnagels, *Trends in het medialandschap, vier verkenningen* (Amsterdam 2005) 69-70, 82.

⁶⁴ Aerts, 312-313.

⁶⁵ Van de Donk, 69-70.

⁶⁶ H. Knippenberg, 'Secularization in the Netherlands in its historical and geographical dimensions', *GeoJournal* 45:3 (1998) 211-215.

Italië voordeed. De schandalen waarmee de Vrijmetselarij in de jaren tachtig te maken krijgt hebben een duidelijke politieke achtergrond. Het artikel ‘KGB gebruikt de Loge’, bijvoorbeeld, is een toonbeeld van een typische Koude Oorlog complottheorie: angst voor communistische spionnen die hierin de hoofdrol speelt roept onmiddellijk het beeld van het McCarthyisme uit de jaren vijftig op.⁶⁷ Die angst voor communisme in het algemeen maar vooral de verdenkingen van spionage leidden bijvoorbeeld in de Verenigde Staten in die jaren tot een ware heksenjacht waarbij de veroordeelden, vaak op basis van minieme of onbeduidende bewijzen, tot jarenlange gevangenisstraf of zelfs de doodstraf (het echtpaar Rosenberg) konden worden veroordeeld.⁶⁸

Om te kunnen verklaren waarom dergelijke complotverhalen ontstaan met betrekking tot Vrijmetselarij en steeds weer nieuw leven worden ingeblazen, moet gekeken worden naar het ontstaan van het narratief dat esoterische organisaties – zoals de Vrijmetselarij – een geheime politieke agenda toeschrijft met het doel de wereld te beheersen.⁶⁹ Het is van belang om dit narratief goed te begrijpen in de context van de Koude Oorlog, omdat in deze periode een felle ideologische strijd werd gevoerd en er een grote angst bestond voor het uitbreken van een nieuwe oorlog.⁷⁰

2.2.1 Geheime genootschappen in het licht van de Koude Oorlog

Zoals in het begin van dit onderzoek al werd duidelijk gemaakt, heeft de Vrijmetselarij al sinds haar ontstaan in de achttiende eeuw te maken met complottheorieën. Niet alleen de Vrijmetselarij kreeg met dit soort beschuldigingen te maken, allerlei esoterische genootschappen – dat wil zeggen occulte groepen die slechts voor ingewijden toegankelijk waren – werden het slachtoffer van een narratief dat stelt dat geheime organisaties een verborgen politieke agenda zouden hebben, met het doel de wereld te veroveren en te beheersen.⁷¹ Een van de redenen waarom dit soort narratieven ontstaan, heeft te maken met een zekere ongrijpbaarheid van de genootschappen. Alles gebeurt binnen gesloten deuren en men legt een eed af waarin trouw wordt gezworen de geheimen van de loge te bewaren. Het gebruik van dit geheim lijkt de oorzaak te zijn van achterdochtigheid en angst, tevens een van de oorzaken waarom Vrijmetselarij werd veroordeeld door de Rooms-Katholieke Kerk.⁷² Het gebruik van geheimhouding hoeft echter niet te betekenen dat er een antisociale agenda bestond of bestaat, of dat men niet loyaal was aan de politieke of religieuze autoriteiten binnen een land. Vrijmetselarij heeft als doel zelfstandig te zoeken naar de waarheid en zichzelf te verrijken, maar toch lijkt deze boodschap tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw nog niet helemaal door te dringen. Dit kan verklaard worden vanuit de terughoudende opstelling van de vrijmetselaar zelf, de beslotenheid van de groep en de relatieve

---

⁶⁷ R. Havenaar, *Van Koude Oorlog naar Nieuwe Chaos 1939-1993* (Amsterdam 1993) 87-88.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ H. Bogdan, ‘Is it true that secret societies are trying to control the world?’, *Hermes Explains: Thirty Questions about Western Esotericism*, eds. W.J. Hanegraaff, P.J. Forshaw en M. Pasi (Amsterdam 2019) 40.

⁷⁰ Havenaar, 94.

⁷¹ Bogdan, 40.

⁷² Ibidem.

onbekendheid met de Vrijmetselarij onder de bevolking. In 1989 bleek namelijk nog twee derde van de Nederlandse bevolking de Vrijmetselarij als een geheime organisatie te zien. Hoewel blijkt dat de Vrijmetselarij al langere tijd een transformatie ondergaat, van zeer besloten naar een vereniging die met behoud van haar eigenheid meer openstaat voor de buitenwereld, lijkt het erop dat in de jaren tachtig dit beeld nog niet zo sterk leeft onder de bevolking.⁷³ Ondanks dat de Vrijmetselarij eind jaren vijftig de wereld inzicht probeerde te geven in hun doen en laten en de media bijgevolg ook informatiever en genuanceerder ging publiceren, blijft het toch ingewikkeld om de ‘dip’ in de berichtgevingen uit de jaren tachtig te verklaren. Het narratief dat al sinds de achttiende eeuw bestond tegenover esoterische groepen, kan niet als enige oorzaak worden aangewezen. Mogelijk werd als gevolg van achterdochtigheid die gedurende de hele Koude Oorlog al aanwezig was, ook met toenemende achterdocht gekeken naar geheime genootschappen als de Vrijmetselarij. Omdat overheden simpelweg geen zicht hadden op hetgeen zich binnen de muren van de loges afspeelde, werd een oud narratief weer nieuw leven ingeblazen. Daar komt dan ook nog eens het schandaal bij de P-2 Loge in Italië bovenop en werd het narratief weer bevestigd.

2.2.2 Het medialandschap van de jaren tachtig

Wanneer wordt gekeken naar het medialandschap van de jaren tachtig, dan springt één ontwikkeling in het oog: Europese samenwerking laat een stempel achter in het medialandschap. Zo werd de toelating van de commerciële omroep verplicht vanwege het vrije verkeer van diensten. De besluiten op Europees niveau zetten in toenemende mate de toon. Dit gold voornamelijk op het terrein van mensenrechten en van de economische eenwording die de tegenwoordige EU bestrijkt.⁷⁴ In hoeverre dit invloed heeft gehad op de onderwerpen waarover gepubliceerd werd of waarover op televisie werd gesproken is niet direct duidelijk en moet per toeval bekeken worden. Wel is duidelijk dat binnen het medialandschap uit deze periode sprake is van een concentratie van dagbladpers, waarvan de eerste golf tussen 1960 en 1975 plaatsvond. In de jaren tachtig is er dan ook een aanzienlijke daling te zien in het aantal dagbladen met een eigen hoofdredactie en het aantal dagbladuitgeverijen.⁷⁵ Het blijft echter voor deze periode ingewikkeld om een goed beeld te schetsen over het medialandschap op het niveau van kranten. De studies die er zijn – en dat zijn er weinig – gaan veelal in op ontwikkelingen die in de jaren zestig in gang zijn gezet. Wanneer er wel iets over de jaren tachtig is gepubliceerd, gaat dit veelal over de ontwikkeling van televisie en commerciële zenders. Er kan hooguit worden gespeculeerd dat de negatievere tendens die lijkt te ontstaan met betrekking tot berichtgevingen over Vrijmetselarij, verklaard kan worden vanuit politieke achterdochtigheid in de Koude Oorlog. Daarnaast is er nog het

---

⁷³ Heijden, 15-16.

⁷⁴ Van de Donk, 201-202.

⁷⁵ Ibidem, 71-72.

feit dat twee derde van de Nederlandse bevolking in de jaren tachtig de Vrijmetselarij nog steeds beschouwd als geheime organisatie. Als laatste zou het schandaal bij de P-2 Loge in Italië wederom kunnen hebben bijgedragen aan de negatieve publiciteit rondom de Vrijmetselarij.

2.3 De jaren negentig: invloed van Paars

De laatste omwenteling die het archiefonderzoek uitwees over de veranderende wijze waarop de Nederlandse media berichtten over Vrijmetselarij, ligt in de jaren negentig. Het traditioneel duistere imago lijkt de Vrijmetselarij in dit decennium definitief van zich af te hebben geschud. Om de overgang tussen de jaren tachtig en negentig te begrijpen, is het ook hier wederom van belang de historische context naast de ontwikkelingen in de media te plaatsen. Hiervoor moet gekeken worden naar het einde van de Koude Oorlog en welke invloed dit had op politiek en maatschappelijk vlak.

2.3.1 ‘Paars’ en de weg naar de 21ste eeuw

Vanaf 1918 waren het altijd de confessionele politieke partijen die het politieke speelveld bepaalden. Zij bepaalden zelf met welke (andere) partijen zij de coalitie aangingen en of dit ‘over links’ of ‘over rechts’ zou gaan. Een klassieke indeling bij de progressieven of conservatieven weigerden zij. Na de parlamentsverkiezingen in 1994 zien we echter dat hierin een verschuiving plaatsvindt. Na een enorm verlies aan zetels bij het CDA werd er voor het eerst een niet-confessioneel kabinet gevormd tussen PVDA, VVD en D66: de ‘paarse’ coalitie. Onder leiding van Wim Kok zou deze coalitie van 1994 tot 2002 regeren.⁷⁶ De politieke omwenteling kan deels verklaard worden door de nawerking van het einde van de Koude Oorlog. Na de val van de Berlijnse Muur in 1989, die het einde van de Koude Oorlog tekent, leek het neo-liberalisme het pleit te hebben beslecht en werd het traditionele socialisme niet langer als een geloofwaardige politieke beweging gezien. Daarnaast bood een kabinet dat ogenschijnlijk niet op scherp omljnd religieus of ideologisch fundament rustte, mogelijkheden voor een samenwerking tussen partijen die tot die tijd voor onmogelijk werd gehouden: het liberalisme en de sociaal-democratie. De grootste verandering, was het feit dat door het ontbreken van confessionele partijen nu vooruitgang kon plaatsvinden op het vlak van de verdere liberalisering van een aantal heikele kwesties, waaronder het euthanasiebeleid en het homohuwelijk.⁷⁷ Alhoewel verder onderzoek gewenst en noodzakelijk is kan worden aangenomen dat de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in de jaren negentig er mogelijk toe hebben geleid dat de Vrijmetselarij meer speel- en ademruimte kreeg. Zij werd niet langer gezien als een bedreiging. Dit lijkt te passen binnen een ontwikkeling waarin complotdenken verminderde, ideologieën minder streng tegenover elkaar kwamen te staan en er maatschappelijk meer

---

⁷⁶ Aerts, 344-345.

⁷⁷ Ibidem, 345.

ruimte was voor ontwikkelingen en hervormingen op moreel en ethisch vlak. De krantenberichten over Vrijmetselarij in deze periode vallen dan ook op door een onderliggende toon, waaruit kan worden opgemaakt dat er niet veel spannends gaande is, alsof het mysterieuze nu verklaard is. Opmerkingen zoals dat de Vrijmetselarij niet meer is dan een padvinderij voor volwassenen steken de kop op.⁷⁸

2.3.2 Het medialandschap van de jaren negentig

Zoals in de jaren 1960 tot 1975 een eerste concentratie van de dagbladpers plaatsvond, zo volgde in de jaren negentig de tweede concentratiegolf. Wederom sneuvelden allerlei zelfstandige dagbladtitels.⁷⁹ In de jaren negentig kregen daarbij de radio en de televisie te maken met de invoering van het duaal bestel. De strijd tussen de traditionele omroep en de commerciële zenders om de kijker en luisteraar aan hun kant te winnen, werd nu nog feller. Doordat er nu een verhoogde concurrentie plaatsvond veranderde ook het aanbod. De zogenaamde ‘sandwich-formule’ werd bijvoorbeeld geïntroduceerd, met als doel zwaardere programma’s af te wisselen met lichtere.⁸⁰ Toch blijft het lastig om op basis van deze gegevens een verklaring te vinden voor de veranderende wijze waarop kranten berichtten over Vrijmetselarij in deze periode. Er lijkt hier, evenals voor de jaren tachtig, een gat te bestaan in de wetenschappelijke literatuur. Het medialandschap veranderde radicaal en de televisie werd een steeds dominanter medium. In de literatuur wordt daar de nadruk op gelegd. Maar de ontwikkelingen die kranten doormaken in dezelfde periode, de onderwerpen waarover ze publiceren (de wijze waarop) en bij welk publiek die kranten nog aanslaan, blijft onderbelicht. Wat betreft de veranderende wijze waarop over Vrijmetselarij wordt gepubliceerd in de jaren negentig, moeten we kijken naar de veranderingen in de bredere sociaal-culturele context, en dan komen allereerst de paarse kabinetten en de invloed van hun beleid op de maatschappij in beeld. Een zekere openheid en een tendens van ‘doe wat je zelf wil’ met betrekking tot huwelijk en euthanasie, lijkt een ontwikkeling te zijn waarop beeldvorming over Vrijmetselarij soepel lijkt mee te bewegen. Nogmaals, ik formuleer hier een hypothese, maar ik denk dat een gedetailleerd onderzoek naar de ontwikkeling van kranten, hun lezers en onderwerpen en dan specifiek voor de jaren tachtig en negentig interessante resultaten op zou kunnen leveren.

---

⁷⁸ ‘Onjuist beeld over de vrijmetselarij’, *Algemeen Dagblad* (23 april 1991).

⁷⁹ Van de Donk, 72.

⁸⁰ Ibidem, 77.

3. Conclusie

Waar binnen het wetenschappelijk debat voornamelijk aandacht is besteed aan het ontstaan, de ontwikkeling en het mysterieuze karakter van de Vrijmetselarij, heeft dit onderzoek de focus gelegd op hoe de Nederlandse media vanaf de jaren zestig berichtten over Vrijmetselarij, en hoe die berichtgeving verklaard kan worden. Dit verliep via een archiefonderzoek naar krantenberichten uit de periode 1956-1994, om te onderzoeken op welke wijze de media in de periode vanaf de jaren zestig over Vrijmetselarij hebben gepubliceerd. Onderzoek dat zich toespitste op de periode van de eerste helft van de twintigste eeuw heeft uitgewezen dat felle tegenstand voornamelijk uit de hoek van de Rooms-Katholieke Kerk en het nationaalsocialisme kwam. Dit leidde in Nederland tot een felle, publieke pennenstrijd tussen media en Vrijmetselarij.⁸¹ Het onderzoek naar de periode na de Tweede Wereldoorlog heeft laten zien dat hier duidelijk verandering in is gekomen.

Om een adequaat beeld te creëren over de periode vanaf de jaren zestig, is besloten om de relevante informatie uit het archiefonderzoek (de berichten uit de landelijke en plaatselijke pers) in een historische context te plaatsen en te analyseren. Alle stappen die binnen dit onderzoek zijn gezet, dienden ter beantwoording van de onderzoeksvraag: ‘Hoe berichtten Nederlandse media vanaf de jaren zestig over Vrijmetselarij, en hoe kan die berichtgeving verklaard worden?’ Om die vraag te beantwoorden, moet allereerst worden teruggegrepen naar de paradox die door Rien Heijdanus werd besproken.

Heijdanus stelde dat de Vrijmetselarij als één van haar belangrijkste doelen heeft om iets te betekenen voor de buitenwereld, maar dat de geheimzinnigheid die rond de Vrijmetselarij hangt verwerkelijking van dit doel in de weg staat.⁸² Het is van belang deze paradox nog eens te benoemen, omdat de Vrijmetselarij zich vrijer is gaan uitspreken in de media. Volgens Lier was dit het gevolg van fel antimaoonisme.⁸³ Nu is het de vraag wat het verband is tussen de samenleving vanaf de jaren zestig, waarin mede door secularisatie, ontzuiling en individualisering een grotere tolerantie op religieus gebied mogelijk werd en de wijze waarop media publiceerden over Vrijmetselarij.

Zoals uit het archiefonderzoek is gebleken, zien we drie kantelpunten in de wijze waarop de media over Vrijmetselarij hebben gepubliceerd. Eind jaren vijftig en vanaf de jaren zestig zien we dat er steeds minder negatief en meer informatief wordt gepubliceerd over Vrijmetselarij. Ook de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland lijkt sterk met deze trend te zijn meegegaan, omdat in artikelen steeds meer begripvol wordt gereageerd op het antimaoonisme waar de Vrijmetselarij mee te maken heeft gehad. In de jaren tachtig zagen we echter weer een ander kantelpunt, waarin de Vrijmetselarij opnieuw te maken krijgt met allerlei complottheorieën, met als gevolg dat zij zich weer openlijker zijn gaan verdedigen. Opvallend is daarbij wel dat kranten daartoe de mogelijkheid hebben geboden.

---

⁸¹ Lier, 29.

⁸² Heijdanus, 7, 15-16.

⁸³ Lier, 29.

Uiteindelijk lijkt het erop dat in de jaren negentig het meest duistere imago, omgeven door complottheorieën, is verdwenen. We zien dan veelal artikelen verschijnen die ook dit imago gaan verklaren, met daaropvolgend ook steeds regelmatigere advertenties voor open dagen. Het is duidelijk geworden dat een zekere acceptatie en tolerantie door de media zelf is geïnitieerd. In het volgende gedeelte wil ik ingaan op de twee belangrijkste punten die dit onderzoek heeft uitgewezen, met betrekking tot het verklaren van de berichtgevingen.

Allereerst heeft dit onderzoek uitgewezen dat een aantal belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen een stempel hebben gedrukt op de wijze waarop Vrijmetselarij wel of niet werd geaccepteerd binnen de maatschappij, waaraan de media een belangrijke bijdrage hebben geleverd. De enigszins radicale omwenteling in de jaren zestig (ten opzichte van de vooroorlogse jaren) kan verklaard worden vanuit ontzuiling, secularisatie, individualisering (inclusief educatieve expansie) en het Tweede Vaticaans Concilie. Al deze ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat de felste tegenstander van de Vrijmetselarij, de Rooms-Katholieke Kerk, van het toneel verdween als antimaçonnieke hoofdrolspeler. De weg leek nu vrij voor een ontwikkeling naar volledig begrip en acceptatie van Vrijmetselarij. Toch zagen we in de jaren tachtig een andere ontwikkeling plaatsvinden, waarin een hernieuwde opleving van complotdenken van zich deed horen. Het aloude narratief dat esoterische gemeenschappen proberen de wereld te beheersen stak weer de kop op. Hoewel dit deels verklaard kan worden vanuit het politieke en maatschappelijke klimaat van de Koude Oorlog (de angst voor communistische spionnen en infiltratie), ontbreken er tot op dit moment historische studies die het in deze periode veranderende medialandschap in overweging nemend de relatie tussen Koude Oorlogsparanoia en de berichtgevingen over Vrijmetselarij systematisch aankaarten.

Ook voor de jaren negentig hebben we te maken met een lacune in het historisch onderzoek, want het valt nog te bezien wat precies de consequenties zijn geweest van de toenmalige ethisch-morele liberalisering (onder andere op gebieden als euthanasie en homohuwelijk) die op gang werd gebracht door een niet-confessionele coalitie, de berichtgeving over de Vrijmetselarij - in een periode van een zich snel evoluerend medialandschap - precies heeft beïnvloed en gekleurd. Daarbij zal het voornamelijk van belang zijn dat er een studie wordt verricht naar de ontwikkeling van kranten, hun doelgroep en dat er wordt gekeken welke onderwerpen in de veranderende maatschappijen van de jaren tachtig en negentig aan bod komen.

Er is in de periode die we geanalyseerd hebben zonder meer een grotere mate van acceptatie in de samenleving ontstaan tegenover Vrijmetselarij: de toon van de berichtgevingen over Vrijmetselarij is gematigder geworden en de Vrijmetselarij krijgt in kranten een breder podium om een en ander over het wezen van de Vrijmetselarij met het publiek te delen. Om nu een antwoord te geven op de vraag hoe de Nederlandse media vanaf de jaren zestig berichtten over Vrijmetselarij en hoe dat te verklaren valt, kan eenduidig worden gezegd dat de berichtgevingen meebewegen met de maatschappelijke ontwikkelingen van dat moment. Wanneer de maatschappij een ontwikkeling doormaakte van een gesloten naar een meer open samenleving, waarin contact met mensen van andere levensovertuigingen

mogelijk werd, gingen de media met deze trend mee. Voor de jaren tachtig gold precies de tegenovergestelde ontwikkeling. Hernieuwd complot denken en angst voor geheime genootschappen leidde tot een opleving van het verdenken van de Vrijmetselarij als een mysterieus en niet te vertrouwen genootschap.

Als afsluiting van dit onderzoek kan een aantal concluderende opmerkingen worden gemaakt. Allereerst kan worden gesteld dat de opinies over Vrijmetselarij lijken mee te bewegen met evoluties van de samenleving waarin ze op dat moment opereert en dat de interactie tussen media en de bredere maatschappelijke context van grote invloed is op de plaats die Vrijmetselarij in de samenleving krijgt toegewezen. In andere woorden: de ontwikkeling in de wijze waarop de Nederlandse media vanaf de jaren zestig berichtten over Vrijmetselarij kan alleen adequaat worden verklaard vanuit de historische context. Voorts zal toekomstig onderzoek noodzakelijk zijn, en wel in het bijzonder om de consequenties van de veranderingen in het medialandschap van de jaren tachtig en negentig – en dan vooral de pers – breder en dieper te onderzoeken.

Aan het einde van de periode in kwestie zien we dat de relatie tussen de Vrijmetselarij en de media zich in positieve zin heeft ontwikkeld, maar toch blijft die relatie nog steeds enigszins problematisch. Daarmee bedoel ik te zeggen dat niettegenstaande het feit dat de Vrijmetselarij een geheim genootschap was, is en voorlopig ook zal blijven, zij zonder meer profijt lijkt te trekken van een zekere (positieve) bekendheid en openbaarheid. Daarbij is ook een zekere publiciteit in de media noodzakelijk, mits deze niet wordt ingekaderd in de bekende narratieven over de onverbreekelijke band tussen mysterie en complot. Voor buitenstaanders was en is berichtgeving door de media de belangrijkste bron over de Vrijmetselarij, die op haar beurt dus afhankelijk blijft van enige goodwill in de media.

Een laatste conclusie die uit dit onderzoek getrokken kan worden, is de constatering dat de interactie tussen Vrijmetselarij en media laat zien hoe flexibel de Vrijmetselarij als genootschap is. De Vrijmetselarij is operationeel geweest in tal van samenlevingen en maatschappijen, in uiterste diverse historische contexten, en met verschillende staatsvormen en heersende ideologieën. En het kan niet ontkend worden dat zij heden ten dage nog steeds functioneert; de aanwas van nieuwe leden (hoe mager ook in bepaalde periodes) bevestigt dat ze aan een maatschappelijke behoefte beantwoordt. Voor haar maatschappelijk functioneren is de Vrijmetselarij in een liberaal-democratische staat afhankelijk van de interactie met de media. In deze scriptie heb ik – noodgedwongen door de uitbraak van het Corona-virus - alleen de relatie vanuit de media kunnen onderzoeken, maar het zou interessant zijn om in de toekomst de relatie ook vanuit de leden, bij voorkeur via archiefonderzoek (briefwisselingen, dagboeken) en de methodes van Oral History (voor de huidige generatie leden), onder de loep te nemen.

Overzicht geraadpleegde werken

Primaire bronnen

Regionaal Archief Nijmegen, Archief 1, Vrijmetselaarsloge St. Lodewijk Nijmegen (498) Inv.nr. 215, krantenknipsels 1742-1993.

- 'Zondaars kunnen nu ook kerkelijk worden begraven', *Brabants Dagblad* (21 januari 1974).
- 'Ook 'zondaars' krijgen kerkelijke begrafenis', *Brabants Dagblad* (26 januari 1974).
- 'KGB gebruikt de loge', *De Gelderlander* (27 januari 1984).
- 'Vrijmetselaars viereen 200-jarig bestaan, niets geheimzinnigs aan ons genootschap', *Nieuwe Krant* (28 februari 1986).

Regionaal Archief Nijmegen, Archief 1, Vrijmetselaarsloge St. Lodewijk Nijmegen (498) Inv.nr. 216, krantenknipsels 1742-1993.

- 'Ir. Davidson over Vrijmetselarij: Sterke aanhang vooral in de Verenigde Staten', onbekende krant (zonder datum).
- 'Mozart 200 jaar geleden geboren. Vrijmetselarij: resultaat van groei naar mannelijke zelfstandigheid', *Het Parool* (21 januari 1956).
- 'Nos frères séparés, les francs-maçons', *De Linie* (14 oktober 1961).
- 'Vrijmetselarij: gilde met duizend gezichten. Het bliksemt rond de ivoren toren', *Nijmeegs Dagblad* (6 juni 1981).
- 'Italië: een nieuwe mafia', *De Volkskrant* (1981).
- 'Vrijmetselarij uit den boze', *De Gelderlander* (21 juni 1985).
- 'De geheime inwijding van 'n vrijmetselaar', *Het Vrije Volk* (5 september 1985).
- 'Archief Franse vrijmetselaar aangekocht door bibliotheek', *Het Parool* (6 januari 1986).
- 'VOODOO', *De Gelderlander* (zonder datum).
- 'Over de Nijmeegse historie. Numaga komt met een nieuw blad', *De Gelderlander* (22 maart 1986).

Delpher

- 'Vrijmetselarij is geen mysterie meer', *Limburgsch Dagblad* (29 augustus 1967).
- 'Vrijmetselarij wil vrijmoedig de geheimzinnigheid doorbreken', *Trouw* (19 mei 1984).
- 'VRIJMETSELARIJ: tentoonstelling', *Nieuwsblad van het noorden* (15 november 1986).
- 'Vrijmetselarij onverenigbaar met christendom', *Trouw* (23 mei 1989).
- 'Duitse vrijmetselaars heulden met de nazi's', *Het Parool* (27 maart 1990).
- 'Onjuist beeld over de vrijmetselarij', *Algemeen Dagblad* (23 april 1991).
- 'Vrijmetselaars treden naar buiten', *Nederlands Dagblad* (2 april 1992).
- 'Een vrouw in de vrijmetselarij', *Algemeen Dagblad* (8 juni 1993).
- 'Vrijmetselarij, wat is dat toch?', *De Volkskrant* (5 maart 1994).

Secundaire literatuur

- Aerts, R., H. De Liarge Böhl, P. De Rooy en H. Te Velde ed., *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2013).
- Bogdan, H., "Is it true that secret societies are trying to control the world?", in *Hermes Explains: Thirty Questions about Western Esotericism*, eds. W.J. Hanegraaff, P.J. Forshaw and M. Pasi, Amsterdam 2019.
- Eisinga, R., F. Albert, 'Church Membership in the Netherlands, 1960-1987', *Journal for the Scientific Study of Religion* 29:1 (1990) 108-112.
- Hanou, A.J., *Onder de Acacia. Studies over de Nederlandse Vrijmetselarij en Vrijmetselaarsloges vóór 1830* (Leiden 1997).
- Havenaar, R., *Van Koude Oorlog naar nieuwe chaos* (Amsterdam 1993).
- Heijdenus, R., *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? Proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar* (Dissertatie, Universiteit Leiden, 2014).
- Horn, G., *The Spirit of Vatican II. Western European Progressive Catholicism in the Long Sixties* (Oxford 2015).
- Jacob, M.C., *The Origins of Freemasonry. Facts & Fictions* (Philadelphia 2006).
- Jacob, M.C., *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans* (Londen 1981).
- Knippenberg, H., 'Secularization in the Netherlands in its historical and geographical dimensions', *GeoJournal* 45:3 (1998) 209-220.
- Kregting, J., P. Scheepers, P. Vermeer en C. Hermans, 'Why God Has Left the Netherlands: Explanations for the Decline of Institutional Christianity in the Netherlands Between 1966 and 2015', *Journal for the Scientific Study of Religion* 57(1): 58-79 (2018).
- Kroon, A., *Vrijmetselarij in Nederland: een kennismaking met de wetenschappelijke studie van een 'geheim' genootschap: congres vrijdag 14 maart 2003*, Den Haag 2003.
- Lamberigts, M., 'Vaticanum II (1962-1965) Een poging tot antwoord op een crisis in de katholieke Kerk', in P. d'Hoine en B. Pattyn, *Tijd, evolutie en duurzaamheid: Lessen voor de eenentwintigste eeuw* (Leuven 2013) 95-114.
- Leavy, P., *Oral History. Understanding Qualitative Research* (New York 2011).
- Lier, F.M.A.M., *Het licht schijnt niet onder de korenmaat. De omgang van de Orde van Vrijmetselaren met vrijmetselaar-vijandige sentimenten in Nederland tussen 1930 en 1940* (Bachelorscriptie geschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen, 2017).
- Schloesser, S.J., 'Against Forgetting: Memory, History, Vatican II', *Theological Studies* 67:2 (2006) 275-319.

- Sengers, E., 'Although We Are Catholic, We Are Dutch. The Transition of the Dutch Catholic Church from Sect to Church as an Explanation for Its Growth and Decline', *Journal for the Scientific Study of Religion* 43:1 (2004) 129-139.
- Snoek, J.A.M., H. Bogdan, *Handbook of Freemasonry* (Leiden-Boston 2014).
- Van de Donk, W.B.H.J., D.W.J. Broeders en F.J.P.M. Hoefnagels, *Trends in het medialandschap, vier verkenningen* (Amsterdam 2005).
- Van Rompay, L., S. Miglarese en D. Morgan (eds.), *The Long Shadow of Vatican II, Living Faith and Negotiating Authority since the Second Vatican Council*, Chapel Hill (North Carolina) 2015.
- Van de Sande, A., *Een Stille Leerschool van Deugd en Goede Zeden. Vrijmetselarij in Nederland in de 18e en 19e eeuw* (Hilversum 1995).
- Van de Sande, A., *Vrijmetselarij in de Lage Landen. Een Mysterieuze Broederschap Zonder Geheimen* (Zutphen 1995).
- Van Sierenberg de Boer, G.J., *Maçonnieke levensbeschouwing: een verzameling bijdragen van leden van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden*, Bussum: Van Dishoeck, 1961.